

Ősz Sándor Előd

REFORMÁTOROK MŰVEI A KOLOZSVÁRI KIRÁLYI LÍCEUM KÖNYVTÁRÁBAN¹

Magyar református egyház- és teológiatörténetünk fontos forrását jelentik azok a nyugat-európai teológiai témájú nyomtatványok, amelyek az elmúlt fél évezred folyamán a Kárpát-medencébe kerültek. Különböző felekezetek lelkészei, tanítói, vagy éppen világi litterátusai olvasták őket és építették be tartalmukat Istenről és egyházáról való gondolkodásukba. Az említett nyomtatványok közül kiemelkednek a 16. századi teológusok, az ún. reformátorok munkái.

Négy évvel ezelőtt kiválasztottunk 15 élvonalbeli nyugat-európai teológust, akiknek az erdélyi gyűjteményekben őrzött, 16. században megjelent munkáit kívántuk számba venni és – a kutatás végeztével – katalógusba rendezni. A szerzők így következnek: *Wittenbergi teológusok*: Martin Luther (1483–1546), Philipp Melancthon (1497–1560), Georg Major (1502–1574). *Lutheránus teológusok*: Johann Brenz (1499–1570), David Chytraeus (1530–1600). *Genfi teológusok*: Jean Calvin (1509–1564), Théodore de Bèze (1519–1605). *Zürichi teológusok*: Pietro Martire Vermigli (1499–1562), Heinrich Bullinger (1504–1575), Rudolf Gwalther (1519–1586), Ludwig Lavater (1527–1586). *Svájci teológusok*: Johannes Oekolampad (1482–1531), Wolfgang Musculus (1497–1563), Benedictus Aretius (1522–1574). *Pfalzi teológus*: Girolamo Zanchi (1516–1590). Kizárólag teológiai művekkel foglalkozunk, illetve olyan gyűjteményes kötetekkel, amelyek teológiai témájú írásokat (is) tartalmaznak. Így nem vizsgáltuk az említett szerzők más tudományághoz tartozó írásait.

Eddig a református, unitárius és katolikus gyökerű gyűjteményeket vettük számba, ezekben a fent említett szerzők 1133 művét találtuk meg.

Az erdélyi katolikus bibliotékák közül egyik legjelentősebb a kolozsvári Királyi Líceumé. A könyvtár alapját a kolozsvári jezsuita rendház gyűjteménye képezi. A jezsuiták 1579-ben telepedtek meg Kolozsváron, és alapozták meg iskolájukat, illetve annak könyvtárát, amelyet 1606-os kitiltásuk után sem vittek el a városból, hanem letétbe helyezték azt.² A kolozsmonostori korszakban (1620 k.–1693), majd visszaköltözésüktől a rend feloszlásáig (1773) folyamatosan gyarapították a gyűjteményt, amely 1776-tól a Farkas utcai rendházba költöző piaristák kezelé-

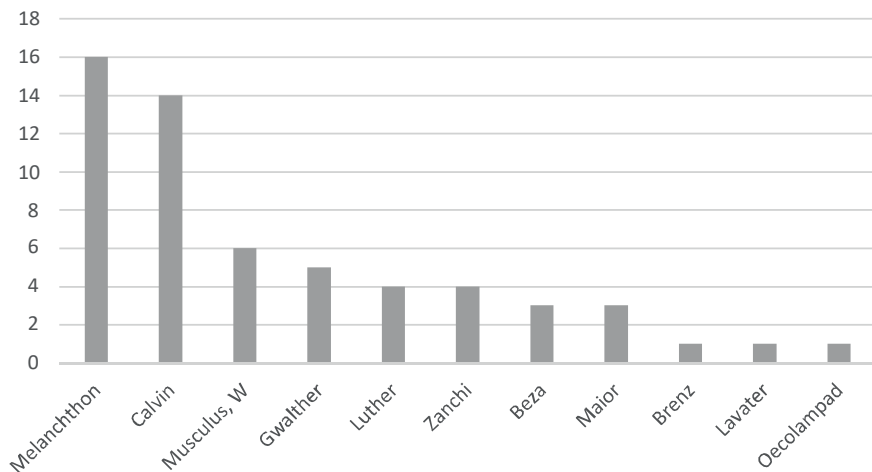
¹ A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai Ösztöndíja (BO/00083/22/2) támogatta.

² JAKÓ Klára: *Erdélyi könyvesházak I. Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója, 1579–1604*, Szeged, Scriptum, 1991, 1–31.

sébe került, és ott is maradt az államosításig. A tanintézet a 18. század második felétől Királyi Líceumként ismert.³

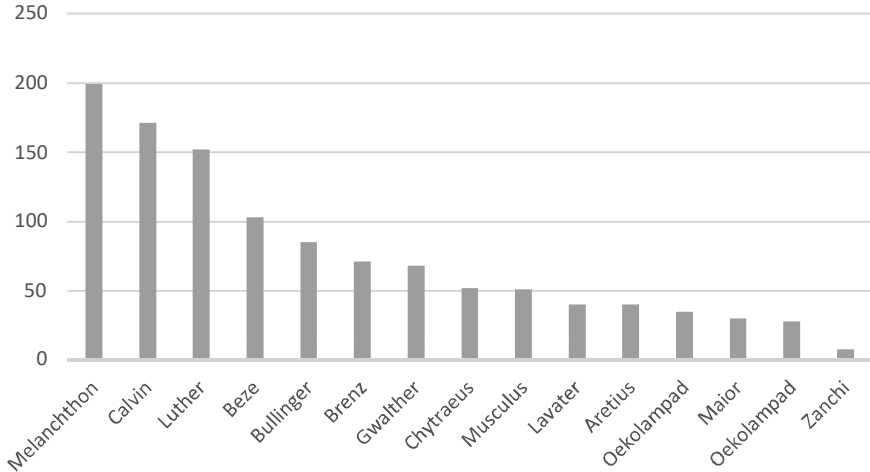
KÖTETEK ÉS SZERZŐK – MENNYISÉGI ELEMZÉS

A nagy kutatás során vizsgált 15 szerző közül mindössze 11-nek az írásait találtuk meg a Líceumi Könyvtárban, összesen 58 nyomtatványt. A hiányzó szerzők közül három (Benedictus Aretius, Heinrich Bullinger és Pietro Martire Vermigli) a helvét, egy pedig (David Chytraeus) a lutheránus teológusok közé sorolható. Bullinger hiánya különösen meglepő, ugyanis művei többnyire nagy számban vannak jelen (felekezettől függetlenül) a történelmi könyvtárakban. A vizsgált állományrész felénél többet tesznek ki Melanchthon (16) és Calvin (14) művei. Musculusnak hat, Gwalthernek öt, Luthernek és Zanchinak négy-négy, Bèze-nek és Georg Majornak három-három, Brenznek, Lavaternek és Oekolampadnak egy-egy művét vehettük számba. (Lásd az alábbi ábrát.)

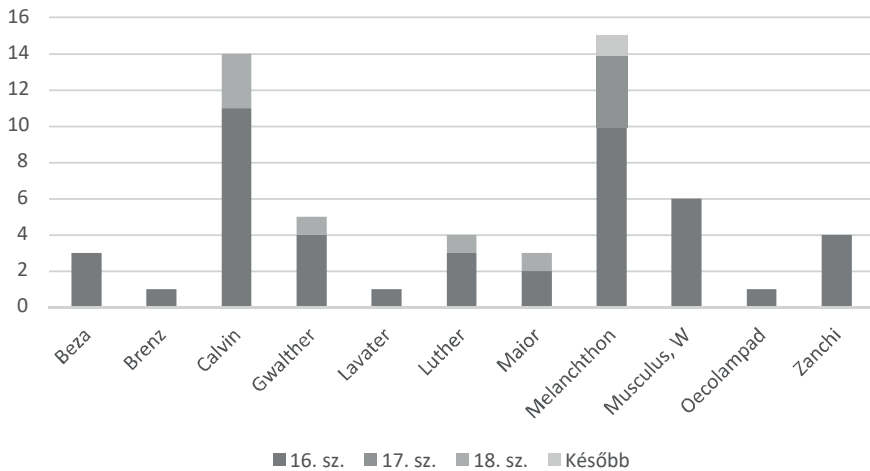

Ha összehasonlítjuk a Királyi Líceum kutatott anyagát az Erdély református, unitárius és római katolikus gyűjteményeiben átvizsgált 1133 nyomtatvány szerzői arányaival (lásd az alábbi ábrát), számos hasonlóságot tapasztalhatunk. Mindkét mintában Melanchthon és Calvin művei a „listavezetők”, ám arányuk a kolozsvári piaristáknál nagyobb. A teljes átvizsgált anyagban Luther és Bèze következik utánuk, a líceumi könyvtárban viszont meglehetősen kis számú művet vehettük számba.

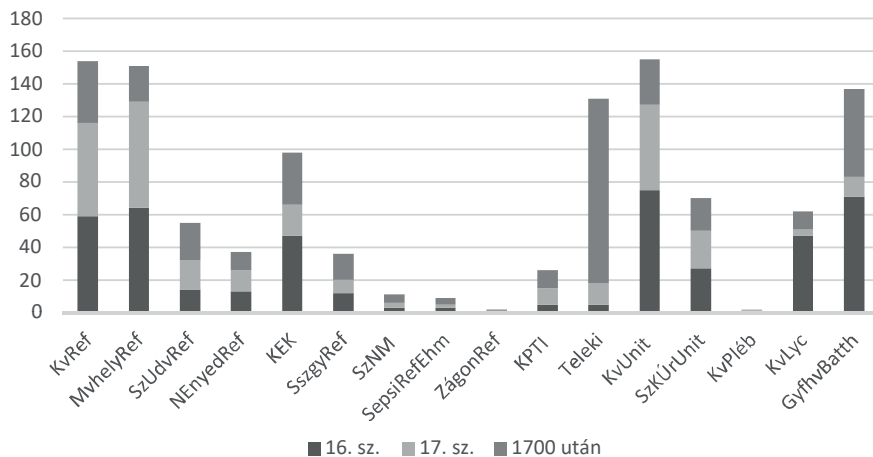
³ A gyűjtemény történetét l. részletesen: SÍPOS GÁBOR (szerk.): *A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményének katalógusa*, Kolozsvár, Scientia, 2004, 23–28.

A továbbiakban arra kerestük a választ, hogy a vizsgált nyomtatványok mikor kerültek kárpát-medencei tulajdonoshoz. Meglehető módon az 58 nyomtatvány közül 47 már a 17. század legelején hazai, többnyire erdélyi tulajdonosok kezében volt. (Lásd az alábbi ábrát.)

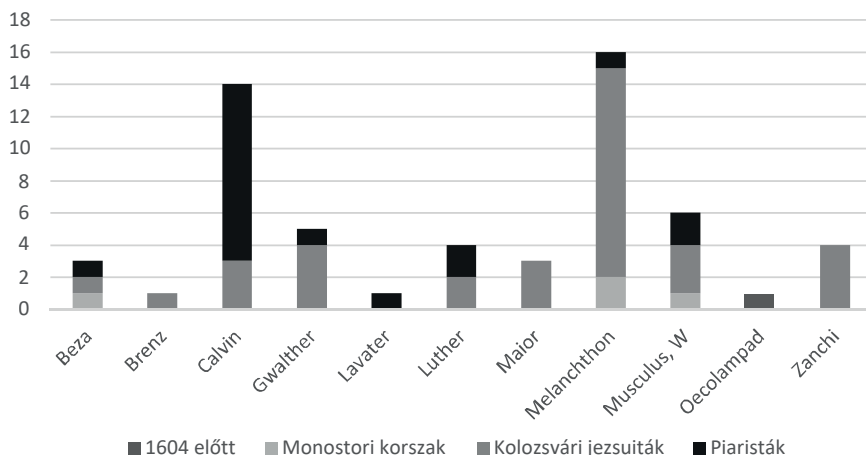

A vizsgált gyűjteményrészek közül a Líceumi könyvtár anyagában kiemelkedően magas (81%) a 16. században hazakerült nyomtatványok aránya. A Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban és a gyulafehérvári Batthyaneumban 50% körüli ez az arány, a többi gyűjteményben ennél alacsonyabb. (Lásd az alábbi ábrát.)

A következő kérdésünk, hogy a kézbe vett kötetek mikor kerültek a kolozsvári jezsuitákhoz, illetve piaristákhoz. A gyűjteményt legelőször 1604-ben leltározták, és a kötetekbe beírták a *Collegii Soc. Jesu Claud. 1604* szöveget. Ebből az időszakból egyetlen reformátorokhoz köthető munka maradt fenn a gyűjteményben, Krüszosztomosz Genézis-kommentárja Oekolampad fordításában.⁴

Az 1604–1701 közötti monostori korszakból mindössze négy, reformátorokhoz köthető nyomtatvány maradt ránk: Bèze, Melanchthon és Musculus munkái. A vizsgált reformátori művek többsége, szám szerint 34 nyomtatvány az 1701–1773 közötti kolozsvári jezsuita korszakban került a gyűjteménybe. Az 1776-ban kezdődő piarista korszakában 19 reformátori munkával gazdagodott a bibliotéka, a legutolsó kötettel 1831-ben. (Lásd az alábbi ábrát.)

⁴ OEKOLAMPAD, Johannes (ford.): *Divi Ioannis Chrysostomi ... in totum Geneseos librum homiliae*, Andreas Cratandrus, Basileae, 1523 – VD16 J 434 Jelzete: C 59567. Leírását l.: Jakó: *Erdélyi könyvesbázis* I, 98.

TULAJDONOSOK ÉS OLVASÓK

A mennyiségi elemzés során láttuk, hogy a vizsgált kötetek négyötöde már a 16. században hazai tulajdonos birtokában volt. A kutatótt nyomtatványok a század közepétől kezdve kerültek a Kárpát-medencébe. A többi gyűjteménnyel ellentétben a 16. századi tulajdonosok többsége erdélyi vagy partiumi magyar lelkész vagy tanító.

Az 1550-es évek beszerzései között kiemelkedő helyet foglalnak el a Wolfgang Musculus szerkesztésében, Baselben megjelent korai egyháztörténetet tárgyaló szöveggyűjtemények: Báthori Imre, aki 1548-ban iratkozott be a wittenbergi egyetemre,⁵ 1551-ben vásárolta meg a mű 1549-es kiadását.⁶ Ugyanazon munka 1554-es edícióját⁷ 1557-ben – valószínűleg szintén Wittenbergben – szerezte meg Melius Juhász Péter (mh. 1572),⁸ Tiszántúl későbbi püspöke. A kötet azért jelentős, mert Melius könyvtárából eddig egyetlen corpus ismertünk.⁹ Melius halála után a könyv Erdélybe került, valamelyik nagyenyedi zsinaton vásárolta Csanádi Benedek két forint 15 dénárért.¹⁰ 1559-ben Melius diáktársa, Erdély későbbi református püspöke, Tordai Sándor András (1535–1579)¹¹ Musculus szöveggyűjteményének második corpusát köttette egybe Josephus Flavius *A zsidó háborújával*.¹² A kolligátum Tordai tanítványához, Dévai Arany Mihály vizaknai (1588–1602), majd dévai (1602–?) lelkészhez¹³ került, akitől bizonyos Pesti Mihály vásárolta

⁵ SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521–1700*, Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1992, 48.

⁶ MUSCULUS, Wolfgang (szerk.–ford.): *Ecclesiasticae historiae auctores*, Basileae, Hieronymus Frobenius et Nicolaus Episcopus, 1549 – VD16 E 4278. Jelzete: C 51582.

⁷ MUSCULUS, Wolfgang (szerk.–ford.): *Ecclesiasticae historiae auctores*, Basileae, Hieronymus Frobenius et Nicolaus Episcopus, 1554 – VD16 E 4279. Jelzete: C 56483.

⁸ SZABÓ András: *Coetus Hungaricus, A wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613*, Budapest, Balassi Kiadó, 2017, 192–193.

⁹ Fekete Csaba 2003-ban konferencián ismertette Nicolaus Lonicer *Naturalis historiae opus novum* (Frankfurt am Main, 1551) című munkájának debreceni példányát, amelyet Melius Juhász Péter ugyancsak 1557-ben kötetett. Az eredményeket a kutató nem publikálta, csupán a konferencia beszámolójából értesülhetett róla a szakma. EKLER Péter: Muzeális állományt őrző könyvtárak negyedik találkozója, *Könyvtári Levelező/Lap* 15(2003/6), 7–8.

¹⁰ Ismerünk bizonyos Csanádi Benedeket, aki Wittenbergben (1571) peregrinált, majd Mezőnyéken (1576) volt lelképásztor. (Szabó: *Coetus Ungaricus*, 153.)

¹¹ Életrajzát l.: Ósz Sándor Előd: Tordai Sándor András. Az erdélyi reformátusok harmadik püspöke, *Református Szemle* 96(2004/2), 199–211.; Uő: Tordai Sándor András erdélyi református püspök két könyvéről, in: Bitskey István – Fazakas Gergely Tamás – Luffy Katalin – Száraz Orsolya (szerk.): *In via eruditionis, Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 315–324.

¹² MUSCULUS, Wolfgang (szerk.–ford.): *Ecclesiasticae historiae auctores*, Basileae, Hieronymus Frobenius et Nicolaus Episcopus, 1557 – VD16 E 4280; FLAVIUS, Josephus: *Antiquitatum Iudaicarum libri XX*, Basileae, Hieronymus Frobenius et Nicolaus Episcopus, 1554 – VD16 J 962. Jelzete: C 56484–56485.

¹³ WAGNER, Ernst: *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen, I*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 1998, 59.; A Vizaknai Református Egyházközség anyakönyve (1715–1796) a Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatóságának kezelésében f. 1r; BOGDÁNDI

meg, 1583-ban Pesti visszavásárolta – mindkét alkalommal öt forintot adott érte. A kötet széljegyzeteiből kiderül, hogy Tordai Sándor András Genfben is megfordult, illetve hogy Dévai Arany Mihály ott volt Dávid Ferenc temetésén. Mind Melius, mind Tordai Sándor András fent említett könyveit a közeljövőben önálló közleményben tervezzük részletesen ismertetni.

Melanchthon Máté-kommentárja¹⁴ meglehetősen kalandos utat járt be: 1559-ben köttette be Rimaszécsi Demeter, aki ugyanabban az évben iratkozott be a wittenbergi egyetemre, további működése nem ismert,¹⁵ hazatérésének bizonyítéka éppen a szóban forgó kötet. 1572-ben Ádám Pál (Paulus Ádám) palocsai lelkészé volt, aki édesapjának ajándékozta. Valószínűleg ő az az Ádám Miklós, aki 1579-ben Olcsva és Vásárosnamény lelkészeként birtokolta a kötetet. 1592-ben bizonyos Szentmiklósi Gáspár nevű ifjú birtokában volt, aki barátjának, Baranyai Decsi Tóbiásnak ajándékozta. Szentmiklósi Gáspár valószínűleg azonos a későbbi (1605) palágyi lelképásztorral.¹⁶ Decsi Tóbiást eddig a kolvári templom falába karcolt – azóta eltűnt, csak leírásból ismert – bejegyzésből ismertük: *Tobias Decsi de Boronya hic fuit paedagogus*.¹⁷ A kötetbe bejegyezte, hogy valamely év július 30-án Óraljaboldogfalvára vitték nevelőnek. (*30 July ductus sum Boldogfaluinum in off[ici]um paedagogicum*.) A Hunyad vármegye déli részén, a Retyezát lábánál fekvő Óraljaboldogfalva, Malomvíz és Kolcvár a Kendeffy család birtoka volt, így udvari nevelői szolgálata valószínűleg e három településen zajlott, attól függően, hogy a család melyik udvarházában tartózkodott. A kötet hátvédlapjára bejegyezte az 1596–1600-as időszak mozgó ünnepeinek dátumát.

Egy másik Melanchthon-kötetet, a páli levelekhez írott kommentárok és az epigrammák kolligátumát¹⁸ 1561-ben köttette egybe Tordai Fábri György, aki 1555. április 13-án – Tordai Sándor Andrással és a kolozsvári Mod testvérekkel együtt – iratkozott be a wittenbergi egyetemre.¹⁹ Itthoni működésének ez a kötet az egyetlen bizonyítéka. A következő tulajdonos az a Bitay Demeter, aki 1578-ban

Zsolt – GÁLFI Emőke (kiad.): *Az Erdélyi Káptalan jegyzőkönyvei, 1222–1599*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006, 359.; GÁLFI Emőke (kiad.): *Az Erdélyi Káptalan jegyzőkönyvei, 1600–1613*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016, 28.

¹⁴ MELANCHTHON, Philipp: *Conciones explicantes integrum Evangelium S. Matthaei*. [Witebergae], Haerdes Georgii Rhaw, 1558 – VD16 M 2811. Jelzete: C 50067.

¹⁵ Szabó: *Coetus Ungaricus*, 215.

¹⁶ ZOVÁNYI Jenő: Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett, *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 9(1929), 117.

¹⁷ SZINTE GÁBOR: Kolozsvár, *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyve* 7(1891–1892), 70.

¹⁸ MELANCHTHON, Philipp: *Epistolae Pauli scriptae ad Romanos enarratio*, Witebergae, Conrad Rühel, [1558] – VD16 M 3218; Uő: *Enarratio epistolae Pauli ad Colossenses*, Witebergae, Iohannes Crato, 1559 – VD16 M 3163; Uő: *Epigrammatum libri tres*, Witebergae, Petrus Seitz. 1560 – VD16 M 3176. Jelzete: C 51221–51223.

¹⁹ Ósz: Tordai Sándor András, 200.

Kovácsnán volt tanító.²⁰ 1588-ban bizonyos Illyefalvi Bálinté volt, 1612-re pedig már Kolozsváron vásárolta meg a szintén ismeretlen Hídvégi István. A kötetben számos, 16. századra keltezhető széljegyzetet olvasunk. A bejegyző valószínűleg unitárius lelkész volt, ugyanis mind a „barátokkal”, mind a szerzővel vitatkozik. A Krisztus közbenjárásáról szóló mondat (f. 150r: *Agnoscamus filium Mediatorem.*) mellé ezt írta: *Megromlot ez e[!] tudomány.* A Római levél magyarázatának végére pedig ezt írta: *Szegeny Phülöp bar tanoltal volna Seruetustól.*

Melanchthon Jeremiás-kommentárjának Bugenhagen és Rivius írásaival egybekötött példánya²¹ 1572-ben Gyulafehérváron cserélt gazdát, ám sem a vevőt, sem az eladót nem ismerjük. Melanchthon *Corpus doctrinae christianae*-jának 1560-as edícióját²² 1567-ben Wittenbergben köttette Ceglédi Márkás Lőrinc, akinek itthoni működéséről nem maradt ránk adat. A kötet később Szikszai Györgyhöz került, aki wittenbergi tanulmányai (1589) után Aszalóban (1595–1597) és Mezőzomborban (1612–1623) volt lelkész.²³ Ugyanezen munka 1564-es kiadása²⁴ 1576-ban ismeretlen erdélyi református lelkész birtokában volt, aki abban az évben kezdte szolgálatát Magyarigenben, majd a következő évben feleségül vette Herczeg Annát – mindezeket a kötet első táblájára jegyezte. Kiletét illetően sem az A W L / 1569-es supralibros, sem a magyarigeni eklézsia lelkésznévsora nem igazít el.

A magyar tulajdonosok száma a 16. század utolsó évtizedeiben csökken: Az 1550-ben Wittenbergben megfordult Tordai Máté²⁵ 1586-ban vásárolta Bèze *Ad Sycophantarum* című vitáratát.²⁶ 1605-ben Torockai Pál abrudbányai lelkészé²⁷ volt, majd Johann Broserhez, a kolozsvári unitárius eklézsia német prédikátorához (1603–1622 mh.)²⁸ került. A kolozsvári unitárius eklézsia történetéről árul el érdekes adalékokat Musculus Máté-, illetve János-evangéliumaihoz írott komment-

²⁰ KÖNCZEY Jenő: Kovászna, egy székely község majd kisváros oktatásügyének fejlődése a századok sodrában, *Művelődés* 49(1996/7–8.), 63.; Dankanits Ádám: *XVI. századi olvasmányok*, Bukarest, Kriterion, 1974, 57.

²¹ BUGENHAGEN, Johann: *In IIII priora capita Evangelij secundum Matthaum*, Wittembergae, [Josephus Klug], 1543 – VD16 B 9328; RIVIVS, Johann: *De conscientia libri III*, Lipsiae, Nicolaus Wolrab, 1541 – VD16 R 2596; MELANCHTHON, Philipp: *Argumentum in Ieremiam prophetam*, Wittembergae, [Veit Kreutzer], 1542 – VD16 M 2584. Jelzete: C 51799–51802.

²² MELANCHTHON, Philipp: *Corpus doctrinae christianae*, Lipsiae, [Ernestus Voegelinus], 1560 – VD16 M 2883. Jelzete: C 58368.

²³ Szabó: *Coetus Ungaricus*, 244.

²⁴ MELANCHTHON, Philipp: *Corpus doctrinae christianae*, Lipsiae, [Ernestus Voegelinus], 1564 – VD16 M 2887. Jelzete: C 56343.

²⁵ Szabó: *Coetus Ungaricus*, 274.

²⁶ FRIDAÉVALLIS, Hugo: *De tuenda sanitate libri VI*. Antverpinae, Christophorus Platinus, 1568 – USTC 401386; BÈZE, Théodore de: *Ad sycophantarum...*, [Genevae], Conradus Badius, 1558 – GLN-2047. Jelzete: C 50068–50069.

²⁷ KÉNOSI TÓZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István: *Az erdélyi unitárius egyház története II*, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2009, 355.

²⁸ Szabó–Tonk: *Erdélyiek egyetemjárása*, 108.; KÉNOSI TÓZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István: *Az erdélyi unitárius egyház története I*, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2005, 191.

tárjainak kolligátuma,²⁹ amelyet a salzwedeli Erasmus Johannis (1550 k.–1601) vásárolt 1570-ben, lipcsei tanulmányai (1570–?) idején. A kötet vele együtt – Emdenen, Frankfurt am Mainon, Genfen, Antwerpenen, Leidenen, Lengyelországon át³⁰ – 1590-ben Kolozsvárra érkezett. Több, prédikációs gyakorlatára rávilágító széljegyzetet olvasunk benne, ezek közül 13 datált és az 1589–1593-as időszakból származik. (További két Kálvin-kötetében, egy Institúcióban és egy Ezékiel-kommentárban is hasonló jellegű, keltezett bejegyzéseket olvashatunk.)³¹ A kötet halála után hivatali utódához, Georg Deidrichhez került.³²

Babarczi Tamás, a küüllői egyházmegye későbbi esperese (1606 k.) 1591-ben, wittenbergi tanulmányai (1591–1593) idején³³ vásárolta meg Girolamo Zanchi négy művének kolligátumát, köztük az erősen unitáriusellenes *De tribus Elohimot*.³⁴

A vizsgált gyűjteményrészben előbukkant erdélyi szász könyvtulajdonosok között a legkorábbi Bartholomaeus Schwartz (Melas), aki 1544-ben subscribált Brassóban, Wittenbergben (1545) peregrinált, Brassóban volt prédikátor (1546–1550–?), majd Feketehalomban (1554–1560 mh.) lelkipásztor.³⁵ Az ő könyvtárából maradt fenn a Musculus, Melanchthon és Georg Major műveit tartalmazó kolligátum,³⁶ amelynek harmadik darabját 1555-ben kapta bizonyos Johannes Lyxtitől.

Gwalther és Brenz az Apostolok cselekedeteiről írott könyvet magyarázó kommentárjainak egybekötött corpusa³⁷ 1567-ben került Stephan Henz nagyenyedi

²⁹ MUSCULUS, Wolfgang: *In evangelistam Matthaeum*, Basileae, Eusebius Episcopus, 1567 – VD16 M 7286; Uő: *Commentarii in evangelium Joannis*, Basileae, Johannes Hervagius, 1564 – VD16 M 7277. Jelzete: C 55558–55559.

³⁰ Életrajzát l.: HERPEI János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, III*, Budapest–Szeged, Magyar Tudományos Akadémia – József Attila Tudományegyetem, 1971, 512.; Kénosi–Uzoni: *Az erdélyi unitárius I*, 394–396.; JAKAB Elek: *Kolozsvár története II*, Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1888. 337.; DÁN Róbert: Erazmus Iohannis „Világos bizonyítékai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 87(1983/1–3), 120–129.

³¹ Ósz Sándor Előd: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Erdélyi Református Egyházkerület, 2014, 235–238, 336–337.

³² Életrajzát l.: Szabó–Tonk: *Erdélyiek egyetemjárása*, 69–70.; Szabó: *Coetus Ungaricus*, 146–147.; Wagner: *Die Pfarrer*, 59.

³³ Szabó: *Coetus Ungaricus*, 89.

³⁴ ZANCHI, Girolamo: *De natura Dei*, Neostadii Palatinorum, Matthaues Harnisius, 1590 – VD16 Z 81; Uő: *De tribus Elohim*, Neostadii Palatinorum, Matthaues Harnisius, 1589 – VD16 Z 95; Uő: *De operibus Dei*, Neostadii Palatinorum, Matthaues Harnisius, 1591 – VD16 Z 84; Uő: *Miscellaneorum libri tres*, Neapoli Palatinorum, Matthaues Harnisius, 1582 – VD16 Z 78. Jelzete: C 55282–55285.

³⁵ Wagner: *Die Pfarrer*, 70.

³⁶ MUSCULUS, Wolfgang: *In Decalogum praeceptorum Dei explanatio*, Basilaee, Ioannes Hervagius, [1553] – VD16 M 7283; MELANCHTHON, Philipp: *Confessio doctrinae ecclesiarum saxonicarum*, Lipsiae, Valentinus Papae, 1553 – VD16 C 4807; MAIOR, Georg: *Vita S. Pauli apostoli*, Wittebergae, Johannes Lufft, 1555 – VD16 M 2200. Jelzete: C 50157–50159.

³⁷ GWALTHER, Rudolf: *In Acta apostolorum ... homiliae*, Tiguri, Christoph Froschauer, 1562 – VD16 W 1077; BRENZ, Johann: *In Acta Apostoli homiliae*, Francoforti, Petrus Braubach, 1561 – VD16 B 7692. Jelzete: C 55287–8.

német lelkész³⁸ tulajdonába. 1579-ben – wittenbergi vagy rostocki peregrinációja alatt – Paul Scharvari későbbi szászszentgyörgyi (1586–1591 mh.) lelkész³⁹ szintén Gwalther-művet, a Lukács evangéliumához írott kommentárt⁴⁰ birtokolt.

Az erdélyi szászok között különleges csoportot alkotnak azok a lelkészek, akik szolgálatukat valamelyik (többnyire a kolozsvári) unitárius eklézsiában fejezték be. A berethalmi származású Jacobinus Bernát (1530 k.–1602) wittenbergi tanulmányai (1564) és felsőidecsi (1573 k.) prédikátorsága után 1574-ben Kolozsvárra került, ahol unitárius kántor, kollaborátor és prédikátor volt.⁴¹ Ő Wittenbergben vásárolt Gwalther-kolligátumot.⁴²

A gyűjteményben mindössze két világi tulajdonost sikerült azonosítani. Sükösd Miklós nagyteremi nemes (a források 1580-ban említik)⁴³ könyvtárában ott volt Oekolampad Krüszosztomosz-fordítása.⁴⁴ Kamuthi Farkas Torda vármegyei főispán (1610–?), Udvarhelyszék kapitánya és a székelyek generálisa (1619–1626), Bethlen Gábor korában az erdélyi római katolikusok egyik kiemelkedő patrónusa⁴⁵ Bugenhagen és Melanchthon egy-egy művének kolligátumát⁴⁶ tudhatta magáénak.

A 17. századi tulajdonosok között már csak szórványosan fordulnak elő erdélyi szászok, kis számban erdélyi és partiumi reformátusok, többségük – érdekes módon – Kolozsvárhoz kötődő unitárius.

Dietrich Veit és Melanchthon zsolnárkomentárja⁴⁷ a 17. század elején már Erdélyben volt, ismeretlen tulajdonosa az 1623-as pestisjárvány kékesi halottjai közül jegyezte fel néhánynak a nevét, a 46. zsolnár magyarázatát sajátosan kevert latin-magyar nyelvű exemplumokkal egészítette ki. (*Nos dicim[us], refugiomunk ne[m] volt az teremptés[us] előtt, mert ingien sem voltunk, sed quod Deus ab aeterno usq[ue] in aeternum sit semp[er] Deus. Hebraeicae Olam interp[rae]tat[us] a sempiterno usq[ue] in sempiternu[m].*)

³⁸ Wagner: *Die Pfarrer*, 71.

³⁹ Uo., 96.

⁴⁰ GWALTHER, Rudolf: *D. Lucas Evangelista*, Tiguri, Christoph Froschauer, 1579 – VD16 W 1044. Jelzete: C 56194.

⁴¹ Szabó–Tonk: *Erdélyiek egyetemjárása*, 33.; Wagner: *Die Pfarrer*, 75.

⁴² GWALTHER, Rudolf: *Marcus evangelista*, Tiguri, Christoph Froschauer, 1561 – VD16 W 1046; Uő: *In Acta Apostolorum ... bomiliae*, Tiguri, Christoph Froschauer, 1557 – VD16 W 1076. Jelzete: C 56843.

⁴³ Bogdándi–Gálfi: *Az Erdélyi Káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*, 109.

⁴⁴ L. a 4. jegyzetet.

⁴⁵ KENYERES Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*, I, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, 848.

⁴⁶ BUGENHAGEN, Johannes: *Commentarius in quatuor capita prioris Epistolae ad Corinthios*, Wittenbergae, Johannes Lufft, 1530 – VD16 B 9293; MELANCHTHON, Philipp: *Collatio actionum forensium Atticarum et Romanarum praecipuarum*, Vitebergae, [Vitus Creutzer], 1546 – VD16 M 2732. Jelzete: C 52167–52168.

⁴⁷ VEIT, Dietrich – MELANCHTHON, Philipp et alii: *Psalterium Davidis*, Francofordiae, Christian Egenolff, 1570 – VD16 B 3220. Jelzete: C 54653.

Melanchthon *Loci communes*ének 1546-os kiadását⁴⁸ a szatmári iskolában vásárolta az a Bogáti Gergely, aki 1635-ben magával vitte a debreceni kollégiumba.⁴⁹ A tulajdonosról szatmári és debreceni beiratkozásán kívül nem tudunk semmit, sejtéseink szerint Erdélyben szolgált lelkészként, ugyanis a kötet hátvédlapjára bejegyezte Geleji Katona István 1621-es ordinációját. Bodosi Bálint sepsiszentgyörgyi református lelképásztor 1639-ben vásárolta esperesétől, Bölöni Sikó István illyefalvi lelkésztől⁵⁰ Gwalther Lukács-kommentárját.⁵¹

Az unitárius kézen forgó kötetek közül az alábbiakat emeljük ki:

Bugenhagen, Rivius és Melanchthon munkáinak korábban Gyulafehérváron forgott kolligátumát⁵² 1610-ben a kolozsvári piacon (*in foro Claudiaco*) vásárolta 16 dénárért Szentgyörgyi Lakatos Bálint, az eladó bizonyos Virginás Pál volt. A kötet 1616-ban ismét gazdát cserélt, Roznitzky (Rozvitzky, Rozbiczki) Pálhoz került. Roznitzky 1590-ben a kelet-porosországi Rožyńsk Wielki lelkésze volt,⁵³ valamikor Kolozsvárra jött, 1633-ban tagja volt annak a Szőrös (Ravius) Mátyás német prédikátor vezette csoportnak, amely az unitarizmus szociniánus irányát szerette volna meghonosítani Kolozsvárott.⁵⁴

Jövedicsi András (1651–1710) kolozsvári lelképásztor (1689–1710)⁵⁵ könyvtárából két reformátori munka is a jezsuita könyvtárba került: Major, Melanchthon és Johannes Lycaula kommentárjainak a kolligátuma,⁵⁶ illetve Batholomaeus Schwarz előbb említett, szintén három nyomtatványból álló *corpusa*.⁵⁷ Kolozsvár lutheránus lelképásztora (1672–1688), a hétúri Simon Schwarz⁵⁸ tulajdonában lévő Luther–Melanchthon kolligátum⁵⁹ a század

⁴⁸ MELANCHTHON, Philipp: *Loci communes*, Lipsiae, Valentinus Papae, 1546 – VD16 M 3643. Jelzete: C 51193.

⁴⁹ SZABADI István: *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013, 258.

⁵⁰ TÓTH Levente: *A Sepsí Református Egyházmegye történeti névtára 1900-ig*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2013, 84, 31.

⁵¹ L. a 40. jegyzetet.

⁵² L. a 21. jegyzetet.

⁵³ HERMANOWSKI, Georg: *Ostpreussen Wegweiser*, Mannheim, Adam Kraft Verlag, 1989, 125.

⁵⁴ MOLNÁR Dávid: „...az nagy tengerből való folyónézek sebessége...” *Kolozsvári unitárius levéltári dokumentumok és nyomtatványok gyűjteménye Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek korából (1613–1648)*, Kolozsvár, Magyar Unitárius Egyház, 2015, 44.

⁵⁵ Szabó–Tonk: *Erdélyiek egyetemjárása*, 20.

⁵⁶ MAIOR, Georg: *Enchiridion epistolae S. Pauli ad Romanos*, Witebergae, Johannes Lufft, 1557 – VD16 B 5028; MELANCHTHON, Philipp: *Scholia in epistolam Pauli ad Colossenses*, [Witebergae], Josephus Klug, 1545 – VD16 M 4193; LYCAULA, Johannes: *De historia Passionis Domini nostri Iesu Christi*, [Marpurgi, Andreas Colbuis], 1554 – VD16 L 7722. Jelzete C 51199–51201.

⁵⁷ L. a 36. lábjegyzetet.

⁵⁸ Wagner: *Die Pfarrer*, 242–243.

⁵⁹ LUTHER, Martin: *De servo arbitrio*, Augsburg, Simprecht Ruff, 1526 – VD16 L 6661; MELANCHTHON, Philipp: *Loci communes*, Argentorati, Johannes Hervagius, 1523 – VD16 M 3595. Jelzete: C 51830–51831.

végén jövedicsi hivatali utódához, Kolozsvári Dimjén Pálhoz, a kincses város unitárius rektorához (1690–1710), majd lelképásztorához (1710–1720 mh.)⁶⁰ került.

Papolci György torockószentgyörgyi (1642–1652), csíkfalvi (1652–?) és nagyteremi (?–1673–?) unitárius lelkész, marosi esperes (1652–1673–?)⁶¹ Gwalther-kolligátumot birtokolt.⁶² A kötetnek 1740 körül Szatmári János szentháromsági (?–1741–?) lelkész, a marosi egyházkör jegyzője (?–1758 mh.) volt a tulajdonosa. Bibliotékájában ott volt Gwalther másik munkája, a Lukács evangéliumához írt kommentár is.⁶³ Halála után mindkét kötet a kolozsvári jezsuitákhoz került.

Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a kolozsvári jezsuita, majd piarista rendház és iskola könyvtárában őrzött reformátori művek kulcsfontosságú adatokkal járulnak hozzá elsősorban a 16. század hazai protestáns egyháztörténetéhez. Mivel ez volt Erdély egyetlen, a 16. század végétől szervesen fejlődő római katolikus gyűjteménye, nincs lehetőség más könyvtárakkal való összehasonlításra. (A mikházi és a csíksomlyói ferences kolostorok 17. század közepétől fejlődő állományai két, illetve három reformátori munkát őriznek.) Az erdélyi gyűjteményektől eltérően a 16. századi tulajdonosok között (nem a szászok, hanem) a magyarok vannak többségben, a 17. századiak pedig túlnyomórészt unitáriusok. A római katolikusok igazán csak a 18. században kezdték gyűjteni a református és lutheránus teológusok munkáit. Ezeket elsősorban helyben, kolozsvári hagyatékokból szerezték be.

RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

KvRef – a Kolozsvári Református Kollégium könyvtára a Román Akadémia Kolozsvári Fiókja Könyvtárának kezelésében

MvhelyRef – a Marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtára a Teleki–Bolyai Könyvtár kezelésében

SzUdvRef – a Székelyudvarhelyi Református Kollégium könyvtára a Haáz Rezső Múzeum kezelésében

NEnyedRef – a Nagyenyedi Bethlen-Kollégium könyvtára

KEK – Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár

SszgyRef – a Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium könyvtára

SzNM – a Székely Nemzeti Múzeum könyvtára, Sepsiszentgyörgy

⁶⁰ Szabó–Tonk: *Erdélyiek egyetemjárása*, 221–222.

⁶¹ UZONI FOSZTÓ István – KOZMA Mihály – KOZMA János: *Az erdélyi unitárius egyház története III/1*, Budapest, Magyar Unitárius Egyház, 2018, 807.; KÉNOSI–UZONI: *Az erdélyi unitárius II*, 350, 389, 467–468.

⁶² L. a 42. jegyzetet.

⁶³ L. a 40. jegyzetet.

SepsiRefEhm – a Sepsi Református Egyházmegye könyvtára
ZágonRef – a Zágoni Református Egyházközség könyvtára
KPTI – a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtára
Teleki – Teleki Sámuel gyűjteménye a Teleki–Bolyai Könyvtár kezelésében
KvUnit – a Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtára a Román Akadémia Kolozsvári Fiókja Könyvtárának kezelésében
SzKÚrUnit – a Székelykeresztúri Unitárius Kollégium könyvtára a Teleki–Bolyai Könyvtár kezelésében
KvPléb – a Kolozsvári Szent Mihály Plébánia könyvtára
KvLyc – a Kolozsvári Királyi Líceum könyvtára a Román Akadémia Kolozsvári Fiókja Könyvtárának kezelésében
GyfhvBatth – a gyulafehérvári Batthyaneum a Román Nemzeti Könyvtár kezelésében

ABSTRACT

Sándor Előd Ősz: Works of the Reformers in the Library of the Royal Lyceum

The present paper is part of a larger research project that examines the works of 15th and 16th-century Protestant theologians (Martin Luther, Philipp Melancthon, Georg Major, Johann Brenz, David Chytraeus, Jean Calvin, Théodore de Bèze, Pietro Martire Vermigli, Heinrich Bullinger, Rudolf Gwalther, Ludwig Lavater, Johannes Oekolampad, Wolfgang Musculus, Benedictus Aretius and Girolamo Zanchi) preserved in Transylvania. One of the most important Transylvanian Catholic libraries is that of the Royal Lyceum in Cluj. The library administered by the Jesuits until 1773 and then by the Piarists, was founded in 1579 and continued growing until the nationalisation in 1948. About 80 % of the 58 library prints to be researched were in the Carpathian Basin in the 16th century already. The majority of the 16th-century book owners were Hungarians, among them there were two important Reformed bishops, Péter Melius Juhász and András Sándor Tordai, and a leading figure of Unitarianism in Cluj, Bernhard Jacobinus. In the 17th century, most of the volumes were in the possession of Unitarian and Reformed pastors. Roman Catholics only began to collect the works of Calvinist and Lutheran theologians in the 18th century; these were mainly acquired in Cluj-Napoca.

Keywords: book and reading history, reformation, protestant theology, Transylvania, catholic-protestant relationship